

„tűzkő-penge“, „kalapács“, „ár“ és „hegy“ két változatban). Ezek a szavak, azonos alapjelentéssel, egyes távoli indoeurópai nyelvekben is kimutathatók. „Kés“ jelentésben például: i. e. *nogu-/nogi-/*, vö. latin *no/g/vacula*, óeszl. *noži*, óporosz *nagis*, litván *tít-nagas*. A litván szó jelentése tűzkő, a szó eredeti jelentése tehát „tűzkő-penge“ lehetett. „Kalapács“ jelentésben: i. e. *akmon/kamen-/*, vö. görög *akmōn*, óind *ašman-*, germ. *hamar* óeszl. *kameni*. A szlávban a szó eredeti köeszköz jelentése máig megőrződött.

Harmatta arra is rámutat, hogy három, a vadászattal kapcsolatos eszköznév szintén az őskőkorbá vezethető vissza („nyíl“, „ideg“ és „hajító dárda“). Rendkívül figyelemre méltó az is, hogy az indoeurópai nyelvekben három lakástípust jelző elnevezést sikerült kimutatnia („barlanglakás“, „földbe mélyített lakás“ és „ágakból készített ideiglenes kunyhó“), amelyek szintén ebből a korból származnak, s amelyek tökéletesen megegyeznek a régészeti kutatások révén kimutatható lakástípusokkal.

Összegezősként megállapíthatjuk: az ismertett elméletek, kísérletek, bármilyen visszhangra találjanak majd a szakemberek körében, igen jelentősek. Mindenképpen fel kell figyelniünk újszerű voltukra, az őstörténeti kutatások elé táruló beláthatatlan perspektívák lehetőségére.

SZABEDI LASZLÓ *A finnugor nyelvhasznítás jövője*

(A szerző hagyatékából)

Mind többen kérdik tőlem, hogy min dolgozom. Én a kérdezőkkel hűségesen közlöm, hogy a finnugor és az indoeurópai nyelvek történeti kapcsolatainak feltárását tűztem magam elé célul. Nagy munka, minden idegszálamat igénybe veszi.

Az engem foglalkoztató nyelvtudományi kérdés a magyar művelődés egyik legégetőbb és legidőszerűbb kérdése, amelynek jelentősége jóval meghaladja egy. szaktudomány kereteit. Az időszerűtlenség látszatát az adja neki, hogy már régen megérett a megoldásra, tehát ma már csakugyan nem kellene nyílt kérdésként foglalkoztatnia a közvéleményt. Sajnos, az illetékeseket nem is nagyon foglalkoztatja, a jelek szerint éppen megoldatlansága miatt nem. Így aztán egyes, a dologhoz nem értő avatlatlanok és az a tudós-típus, mely szívesebben rágódik a már megoldott kérdéseken, egyesültek, hogy a magyar közgondolkodásnak ezt a sarkproblémáját időszerűtlen kérdésnek minősítsék.

E sorok célja egyrészt a munkám iránt érdeklődők, másrészt azonban általában a nagyközönség tájékoztatása. A probléma rövidre fogott megvilágításán kívül azt is el akarom mondani, hogy a finnugor—indoeurópai nyelvi kapcsolatok tisztázásának mi a szakmai vonatkozásokon túli, politikai jelentősége, és hogy miért vár e kérdés megoldása éppen reám, a költőre.

A finnugor—indoeurópai nyelvhasznítás

A nyelvek különböznek is egymástól de hasonlítanak is egymáshoz. Előfordul, hogy két nyelv szókinésében, nyelvtani szerkezetében és hang-

készletében olyan egyezések mutatkoznak, amelyeket csak azzal a feltevessel tudunk megmagyarázni, hogy az összehasonlított nyelvek egy, valaha közösen beszélt harmadik nyelv leszármazottai. Az egyezések némelykor oly szembeötlőek, hogy az avatatlan is nyomban észreveszi, mint például a román és olasz, a német és a hollandi vagy a bolgár és az orosz közt. Máskor azonban, ha az összehasonlított nyelvek igen rég különváltak, ha hangrendszerük nagyon eltérő irányban fejlődött, ha nyelvtani szerkezetük jelentékenyen módosult, az összehasonlított két nyelv közt a felszínen mutatkozó különbségek mögött már nehezebb észrevenni a mélybemerült egyezéseket.

A XVIII. és XIX. század fordulóján fedezték fel és mutatták ki, hogy a germán, román, szláv, görög, perzsa, szanszkrit nyelvek, a köztük mutatózó tetemes különbségek ellenére, valamennyien egy évezredekkel ezelőtt beszélt közös nyelvet, az indoeurópai alapnyelvet folytatják. Ugyancsak a XVIII. század végén mutatták ki a magyar, a lapp, a finn, az észt s még egynéhány más nyelv közös eredetét is (finnugor nyelvek).

Van azonban egyezés a finnugor és az indoeurópai nyelvek közt is. Beregszászi Nagy Pál már a XVIII. század végén rámutatott például a magyar *víz*, *név* és a megfelelő indoeurópai szavak (mint lengyel *woda* 'víz', *imie* 'név', angol *wet* 'nedves', *name* 'név') hasonlóságára.¹ A finnugor és az indoeurópai nyelvek közt mutatózó egyezések alapján egyes nyelvészek már a XIX. század elején több-kevesebb határozottsággal felvetették a két nyelvcsalád közös eredetének lehetőségét, így Grimm Jakab (*Geschichte der deutschen Sprache*), Diefenbach (*Gotisches Wörterbuch*, valamint *Origines Europae*), később Donner (*Vergleichendes Wörterbuch*) és mások.²

Egy finnugor nyelvet egy indoeurópai nyelvvel (a magyart a szanszkrittal) legelőször Körösi Csoma Sándor hasonlított össze. Eredményeit, sajnos, nem ismerjük, annyit azonban tudunk, hogy azok alapján ő maga e nyelvek őrokonságát hirdette. 1833-ban jelentette (latin nyelvű levélben): „A magyar tudósok, majd ha a szanszkrit irodalommal jobban megismerkednek, csodálkozni fognak rajta, hogy ez a régi nyelv milyen nagy rokonságban van a mi anyanyelvünkkel.”³ Az elmélyültebb összehasonlítás azonban csak a XIX. század vége felé indul meg, és a német Anderson N. (*Studien zur Vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen Sprachen*. Dorpat, 1879), a természettudós orosz Köppen F. (*Matyeriali k voproszu o pervonacsalnoj rogyine i pervobitnom rodstve indoeuropejszkovo i finnu-ugorszkovo plemeni*. 1886), az angol Sweet H. (*The History of Language*. London, 1900), a svéd Wiklund K. B. (*Finnisch-ugrisch und indogermanisch*, a svédországi *Le Monde Oriental* első számában, 1906), valamint a finn Paasonen H. (*Zur Frage von der Urverwandtschaft der finnisch-ugrischen und indoeuropäischen Sprachen*, a *Finnisch-ugrische Forschungen* VII. kötetében, 1907) nevéhez fűződik.

Ezek a nyelvészek a kérdő, mutató, személyes névmások és több formáns feltűnő hasonlósága, valamint néhány — maig mintegy harmincra szaporodott — szövegyezés alapján (mint például *hall* ~ latin *cluo*;

¹ Pápay József: A magyar nyelvhasználat története. A magyar nyelvudomány kézikönyve I. 3. füzet. Budapest, 1922. (MNYT). 19.

² Nyelvudományi Közlemények. XV. 310.

³ MNYT, 35.

méz ~ lengyel *miód*, szanszkrit *madhu*; *visz, viv-* ~ latin *veho*; *nyal-áb* ~ latin *nōdus*; *ne* ~ latin *ne-*, pl. *nescio* 'nem tudom') arra következtettek, hogy a finnugor és az indoeurópai alapnyelvek egy valaha közösen beszélt harmadiknak, a finnugor—indoeurópai, pontosabban — mivel Wiklund az összehasonlítást a számjéd nyelvekre is kiterjesztette — az uráli—indoeurópai alapnyelvek a leszármazottjai.

A XX. század elején az indogermanisták egy része az akkor mindössze két-három évtizedes kutatás eredményeit nagyon kedvezően és a munka folytatását igényelve fogadta. Idézem példaként a jeles Hirt Hermann nyilatkozatát: „Valóban, senki, aki előítélet nélkül foglalkozik a finnel, nem hunyhat szemet azok előtt a feltűnő hasonlóságok előtt, amelyek e nyelv és a mi nyelveink közt mutatkoznak. Habozás nélkül merem állítani, hogy ha egy újonnan felfedezett nyelv az indogermánnal annyi egyezést mutatna, amennyit a finn mutat, azt a nyelvet minden nyelv-kutató indogermánnak nyilvánítaná.“⁴

A finnugor—indoeurópai nyelvhasználat kritikája

A magyar nyelvtudomány képviselői azonban (név szerint Pecz Leopold, Budenz József, Schmidt József s nyomukban a mai magyar finnugoristák valamennyien) elvetették és elvetik a közös eredet feltevését. A tagadás érvei a modern nyelvtudomány fejlődésével persze módosultak, de maga a tagadás makacsul túlélte érvei bukását. A Körösi Csoma ellen tusakodó Pecz Leopold még azt gondolta, hogy két nyelv külön eredete a köztük mutatkozó eltérésekkel pozitívan bizonyítható, s 1833-ban főleg a magyar és a szanszkrit számnevek közt mutatkozó eltérések alapján ellentmondást nem tűrő hangnemben ki is nyilatkoztatta, hogy „a’ szanszkrit nyelvnek a’ magyarhoz éppen semmi köze sints“.⁵ Ezt a dogmatikus érvet a nyelvhasználat későbbi eredményei minden erejétől megfosztották ugyan (hiszen például a kétségtelenül ősrokon finnugor és számjéd nyelvek számnevei sem egyeznek), de az Andersonnal vitatkozó Budenz József még 1879-ben is azt hitte, hogy a finnugor és az indoeurópai nyelvek hangrendszerének különbözőése (sőt még a finnugor és az altaji nyelvek ősrokonsága is!) bizonyítékul szolgálhat a külön eredet mellett; a kétségbevonhatatlan alaktani és szókészletbeli egyezéseket pedig a véletlen találkozás és a kölcsönzés kettős feltevésével vélte megmagyarázhatóknak.⁶

Már Schmidt József, miután a svéd Wiklund 1907-ben kimutatta, hogy az indoeurópai és a finnugor nyelvek közt egyetlen olyan eltérés sincs, ami a közös eredet feltevését kizárná, elismerte, hogy a közös eredet feltevését megcáfolni lehetetlen, de — tette hozzá — bizonyítani sem lehet. Szerinte az esetleges finnugor—indoeurópai nyelvközösség oly beláthatatlan távoli időkbe esik, hogy mivoltának felderítése ma már lehetetlen. „Ősrokonság és primordiális átvétel — írta — lényegében egy; a kettőt elválasztani velejében hiú és a priori eredménytelen törekvés.“⁷

⁴ Hirt Hermann: Die Indogermanen I. 1905. 72.

⁵ MNyT, 35.

⁶ NyK, XV. 309—324.

⁷ NyK, XXXVI. 466.

Schmidtnek ez a hullámelmélet eltorzításán alapuló praemarrista fel-fogása mai napig uralkodó szerepet játszik a magyar nyelvtudományban. Zsirai Miklós 1942-ben egészen Schmidt szellemében fogalmazva írta: „Az uráli és az indoeurópai nyelvcsalád sem egészen idegen egymástól, óvatosan tehát úgy fogalmazzuk meg a kérdésre vonatkozó véleményün-
ket, hogy együvé tartozásuk nem lehetetlen.”⁸ Hasonlólag fogalmaz nap-
jainkban a szótörténész Bárczi Géza is: „Az uráli és az indoeurópai közt
is kerestek ősrökonsági kapcsolatokat. Az e téren felmerülő problémák
nem jutottak megoldáshoz.”⁹

Mint látjuk, a mai magyar finnugristák lehetségesnek, de bebizo-
nyítatlannak tekintik a finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetét,
ami annyit jelent, hogy lehetségesnek tekintik e nyelvek külön eredetét
is. Kétségtelen, hogy az eddig kimutatott szövegyezések száma, amelyek-
nek egy része nem is meggyőző (*mos* ~ latin *mergo*, *szer* ~ latin *series*
s mások), feltűnően kevés. Nincs tehát abban semmi érthetetlen, hogy
egyes nyelvtudósok a közös eredet bizonyítását nem tekintik befejezett-
nek, az ellenkező feltevést határozottan megdöntőnek. De érthetetlen és
meglepő az, hogy a magyar nyelvtudomány művelői 125 éve mintegy kisa-
játították az eredmények bírálgatásának, sőt ócsárlásának jogát, az ered-
ményekhez egyedül vezető nyelvhasznítás munkáját pedig, a tulajdon-
képpen alkotó tudományos munkát egyszerűen átruházták a német,
orosz, angol, svéd, finn nyelvtudósokra.

A finnugor—indoeurópai nyelvrokonság kérdésének megkerülése

Ez a közömbösség a finnugor és az indoeurópai nyelvek történeti
kapcsolatainak kérdése iránt a magyar nyelvtudomány igen súlyosnak
minősíthető alkati betegsége, amely egyrészt gátja a magyar nyelvtörté-
neti kutatások és a finnugor nyelvhasznítás előrehaladásának, másrészt
— túl a szorosan vett szakmai vonatkozásokon — zavaró eleme a magyar
közgondolkodásnak.

Jellemző az az indulatosság, amellyel 1942-ben Zsirai Miklós nyilat-
kozott a bennünket foglalkoztató problémáról. „Az összehasonlító nyelv-
vészet már régesrég észrevette, sőt módszeresen be is bizonyította, hogy
nyelvünknek a finnugor nyelvek a rokonai, s csak bizonyos hangulati
gátlásokon, romantikus előítéleteken, vak-süket rigolyákon múlt, hogy a
tudomány biztos eredményei máig sem tudtak közönségünkben mélyebb
gyökeret verni.”¹⁰ S később: „Vannak sokan, akik elfogadják ugyan a
finnugor összehasonlítás perdöntő bizonyítékait, de keveslik a dib-dáb
népekkel való rokonságot, tekintélyesebb ösiségre óhajtoznak, távolabbi
rokon kötelékek kibogozásán fáradoznak.”¹¹

Ez a nyilatkozat sűrítve tartalmazza a magyar nyelvtudományban
uralkodó helytelen gondolkozásmódot. Egyrészt jócskán eltúlozza a finn-
ugor nyelvhasznítás eddig elért eredményeit, másrészt azt a látszatot
igyekszik kelteni, hogy a magyar nyelv őstörténetének kérdései megold-

⁸ A magyarság őstörténete. Szerk. Ligeti Lajos. Budapest, 1943 (Öst.) 277.

⁹ Bárczi Géza: Bevezetés a nyelvtudományba. Budapest, 1955. (Bev.) 31.

¹⁰ Öst., 13.

¹¹ Öst., 275.

hatók pusztán a finnugor nyelvek összehasonlítása révén, sőt még azt is el akarja hitetni, hogy biztos eredmények csak a finnugrisztika körein belül remélhetők, hogy a tudományos érdeklődésnek a távolabbi nyelvrokonokra való kiterjesztése valami elítélendő, az érdeklődő jellemére is rossz fényt vető komolytalan igekezet. Mondanom sem kell, hogy Anderson, Köppen, Sweet és Wiklund nehezen gyanúsíthatók azzal, hogy tekintélyesebb ösiségre ohajtozva fáradoztak a finnugor nyelvek távolabbi rokoni kötelékeinek kibogozásán.

Schmidt és Zsirai hagyatéka a mai magyar nyelvtudománynak is elevenen ható tényezője. 1955-ben megjelent *Bevezetés a nyelvtudományba* című tanulmányában Bárcki Géza is a „minden időben százszámra felbukkanó” „tudománytalan, dilettáns teóriák” sorába utalja „a magyarnak az angollal, a göröggel való rokonítását”.¹²

Teljes nyíltsággal meg kell mondanunk, hogy Zsirai tételeinek éppen a fordítottja igaz. A finnugor nyelvhasznítás eredményei valójában elég soványak, mindenesetre messze elmaradnak nem csupán a romanisztika, hanem az indogermanisztika eredményei mögött is. Nincs kellően tisztázva a finnugor alapnyelv hangrendszere, ismeretlen eredetű a magyar nyelv szókincsének jelentős hányada, bizonytalanok a finnugor származéknyelvek szétágazásának időrendi kereteit illető östörténeti következtetések. És a finnugor nyelvhasznításnak ezek a megoldatlanjai nem is oldhatók meg a távolabbi rokoni kötelékek kibogozása nélkül! — ami azt jelenti, hogy nem a távolabbi rokoni kötelékek kibogozásán fáradozó német, orosz, angol, svéd és finn kutatókat, hanem inkább az efféle fáradozást maguktól elhárító magyar nyelvészeket kell elmarasztalnunk semmivel sem indokolható nemtörődömségük miatt.

A finnugor nyelvhasznítás ma a végállomáson vesztegel

Azt, hogy a magyar nyelvtörténet számos nagy kérdése máig megoldatlan, és hogy a finnugrisztikában ma dívó szűkített összehasonlító módszerrel a jövőben sem oldható meg, maguknak a magyar nyelvtörténeteseknek a nyilatkozatai is igazolják. Vegyük példának a magyar szótörténet helyzetét.

Ismeretes, hogy a különböző származéknyelvek az alapnyelv szókincsének különböző elemeit őrzik meg. A román nyelvnek számos olyan eredeti szava van, amelyek megfelelője a franciából hiányzik, mint például *mire* 'völegény' < *miles* 'vitéz', *știu* 'tud' < *scio* 'ua', és megfordítva is, számos eredeti francia szónak nincs román megfelelője: *roi* 'király' < *rēgem* 'ua', *ancêtre* 'ős' < *antecessor* 'előtte-járó', *ancien* 'régí' < *antecedentem* 'előtte-járó'. Teljesen igaza van tehát Bárckinak, amikor megállapítja, hogy „akárhány olyan finnugor szavunk lehet, melyet a rokon nyelvek közül egyik sem őrzött meg”. De az ebből levont borúlátó következtetésben már nincs igaza. „Ezekről persze — írja — bizonyítékok hiányában nem állapíthatjuk meg, hogy finnugorok, sőt a jövőben sincs sok kilátás arra, hogy eltűnjék mellőlük az »eredete ismeretlen« meg-
jegyzés.”¹³

¹² Bev., 139.

¹³ Bárcki Géza: Magyar Szófejtő Szótár. Budapest, 1941. XII.

Nincs kilátás. Nyílt bevallása ez annak, hogy a finnugrisztikában ma honos szükített összehasonlító módszerrel a magyar szótörténet képtelen számottevő további eredményeket feltárni. A finnugrisztika ma végállomáson vesztegel.

Világos, hogy nem úgy kell fogalmaznunk, ahogyan Bárczi fogalmaz, hanem a következőképpen: akárhány olyan finnugor szavunk lehet, amelyet a finnugor rokon nyelvek közül egyik sem őrzött meg. Ezekről mindaddig nem állapíthatjuk meg, hogy finnugor eredetűek, amíg a nyelvhasznítást a *legközelebbi rokon* finnugor nyelvekre korlátozzuk, és nem terjesztjük ki a *távolabbi rokon* nyelvekre is, nevezetesen az *indoeurópai* nyelvekre, amelyeknek egyike-másika 2—3000 éves frott múlttal rendelkezik, tehát a hasonlításra sokkal alkalmasabb is, mint a gyakran csak töredék népektől beszélt és írásban nem régóta rögzített finnugor nyelvek többsége. Nyilvánvaló ugyanis, hogy — ha a finnugor és az indoeurópai nyelvek ősrokonok — akárhány olyan, még a finnugor—indoeurópai együttélés idejéből származó szavunk lehet, amelyet a finnugor rokon nyelvek nem őriztek ugyan meg, de amelyet néhány indoeurópai nyelv igenis megőrzött.

Az elmondottakból feltétlenül azt a következtetést kell levonnunk, hogy a finnugrisztika kátyuba jutott szekerét csak az összehasonlításnak a távolabbi rokon nyelvekre való kiterjesztése mozdíthatja ki helyéből.

A látszati semlegesség a közös eredet tagadását rejtí

E következtetést más megfontolások is alátámasztják. Pusztán látszat az, hogy a finnugrista megkerülheti a finnugor és az indoeurópai nyelvek történelmi kapcsolatának kérdéseit. A valamennyire is elmélyült elemzés egészen nyilvánvalóvá teszi, hogy a finnugor nyelvek történelmi kapcsolataira, szétágazásuk időrendi kereteire vonatkozó ismert következtetések valójában nem pusztán a finnugor nyelvek összehasonlításán, hanem a finnugor és az indoeurópai nyelvek összehasonlításán alapsznak. Alaposabban szemügyre véve az is kiderül, hogy a finnugor nyelvek őstörténetének időrendi kérdései szükségszerűen állásfoglalásra kényszerítenek vagy a finnugor — indoeurópai ősrokonosság feltevése mellett vagy ellene. Sőt kiderül az is, hogy látszati semlegességük ellenére a finnugristák is állást foglalnak, mégpedig a közös eredet tagadásának értelmében.

A finnugor alapnyelv először két ágra, finn és ugor ágra szakadt. „A szakirodalom általában a Kr. e. III. évezred közepe tájára helyezi a szétválás idejét.”¹⁴ (Zsirai Miklós) Mintegy másfélezer év múlva az ugor ág is kettévált. Bárczi Géza szerint „körülbelül háromezer éve annak, hogy a magyarság legközelebbi rokonaitól, az ugoroktól elvált”.¹⁵ A finnugor alapnyelv tehát 4500 évvel, az ugor alapnyelv pedig 3000 évvel ezelőtt bomlott fel.

Hogyan jutott ezekhez a számokhoz a finnugrisztika?

¹⁴ Öst., 32.

¹⁵ Bev., 109.

Ezek a számok néhány feltevésen alapulnak. Az első feltevés az, hogy az indoeurópai nyelvek szavaival egyező finnugor szavak kölcsönzés révén jutottak a finnugor nyelvekbe, illetve — mivel néhányuk, mint *víz*, *név* és társaik minden finnugor nyelvben kimutathatók — a finnugor alapnyelvbe. A másik feltevés az, hogy ezek a szavak az indoeurópai alapnyelvből, nem pedig valamelyik indoeurópai származéknyelvből kerültek a finnugor alapnyelvbe. Ebből aztán feltétlenül arra kell következtetni, hogy a finnugor alapnyelv nem sokkal az indoeurópai nyelv-közösség felbomlása után oszlott finn és ugor ágra.

Amit itt hangsúlyozni szeretnék, az egyrészt az, hogy a finnugor származéknyelvek szétágazásának időrendi kereteit tulajdonképpen a finnugor—indoeurópai nyelvhasználat alapján következtették ki, másrészt pedig az, hogy ezek a következtetések valójában a finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének tagadását foglalják magukban, hiszen a két nyelvcsalád nyelvei közt mutatkozó egyezéseket a kölcsönzés feltevésével magyarázzák.

Az igaz, hogy ezek az időrendi következtetések nem mondanak ellent az ősrököség feltevésének sem. Hiszen az ősrököség kétségtelenül úgy is elképzelhető, hogy „a finnugor alapnyelv testvére az indoeurópai alapnyelvnek”¹⁶ (Zsirai Miklós), és ebben az esetben nagyjából egykorúaknak kell tekintenünk őket. Csakhogy ez az elképzelés az ősrököség feltevésének nem szükségszerű tartozéka. Ha az ősrököség feltevése helyes, a két nyelvcsalád leszármazási viszonyát úgy is elképzelhetjük, hogy a finnugor alapnyelv ugyanolyan folytatása az indoeurópai alapnyelvnek, mint amilyen például a szláv vagy az itáliai alapnyelv. Az a körülmény, hogy a finnugor népek valamilyen később felderítendő ok miatt az indoeurópai számrendszert más számrendszerrel cserélték ki, e feltevés lehetőségét éppen nem zárja ki.

Nem célom itt részletekbe menni. Pusztán annyit kívántam megállapítani, hogy a finnugor származéknyelvek szétágazásának időrendi kereteit tulajdonképpen a finnugor—indoeurópai nyelvhasználat alapján állapították meg. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a finnugrisztika nem lehet meg a finnugor—indoeurópai nyelvhasználat eredményei nélkül, hogy tehát a magyar nyelvtudománynak a közös eredet rejtett tagadása helyett igenis szembe kell néznie a finnugor—indoeurópai nyelvhasználat teljes kérdésszövevényével.

*Az indoeurópai nyelvhasználat
jelentősége az európai
közgondolkodásban*

De a finnugor és az indoeurópai nyelvek történeti kapcsolatainak kérdése nem pusztán szakmai kérdés, hanem a magyar közgondolkodás, a magyar önértékelés egyik központi kérdése, hiszen a magyar nép Európában, indoeurópai nyelveket beszélő népek közt él.

Kőrösi Csoma 1833-ban jelentette be, hogy a magyar és a szanszkrit rokonok. Ugyanebben az évben jelent meg Bopp Ferenc német nyelvész *Vergleichende Grammatik*-jának első kötete, melyben a szerző az össze-

¹⁶ Öst., 276.

hasonlító nyelvtörténeti módszer alkalmazásával bebizonyította, hogy a latin, görög, germán, szláv, perzsa és szanszkrit nyelvek — s még néhány más nyelv — egymásnak rokonai, valamennyien egy valamikor közösen beszélt nyelvnek, az indoeurópai alapnyelvnek a leszármazottjai.

Nehéz volna túlbecsülni az indoeurópai nyelvazonlítás jelentőségét a XIX. századi Európa közgondolkodásában. A XVIII. és XIX. század fordulóján a felvilágosítottok racionalista klasszicizmusát és humanizmusát Európa-szerte felváltotta a romantika és a nacionalizmus, jobban mondva a nacionalizmusok. Lázasan kezdték kutatni a nemzeti múlt írott és íratlan emlékeit, a régi dicsőség okleveles bizonyítékait, építészeti emlékeit, fosszilis maradványait és nyomait a folklórban, népművészetben, zenében, táncban, viseletben, népszokásokban, gyermekjátékokban. Összegyűjtötték, és kiadványokban igyekeztek közkinccsé tenni a nemzeti múlt írott emlékeit, lehetőleg a legrégebbieket, a veneranda antiquitas-t (Révai Miklós szava, aki először adta ki a *Halotti Beszédet*). És nem álltak meg ott, ahol az írott emlékek sora megszakadt. A rokon nyelvekkel való összehasonlítás segítségével a nemzeti nyelv és a nyelvet beszélő nép múltjának nyomozását évszázadokkal, sőt évezredekkel megnyújtották. Grimm Jakab, akinek *Deutsche Grammatik*-ja 1819-ben jelent meg, megfogalmazza híres tételét: „Es gibt ein lebendigeres Zeugnis über die Völker, als Knochen, Waffen und Gräber, und das sind ihre Sprachen.“ Felfedezték, hogy a nyelv a múlt leghitelesebb tanúja, a nép íratlan történelemkönyve.

A modern nyelvazonlítást nem utolsósorban nemzeti, sőt nacionalista törekvések teremtették meg. De az indogermanisztika, melyet az európai nyelvek régmúltja iránti érdeklődés teremtett meg, a nemzeteket egymással szembeállító nacionalista következtetések kitűnő ellenszerének bizonyult. Hiszen minél távolabb hatolunk például a német vagy a francia nyelv múltjába, tulajdonságaik annál jobban közelednek egymáshoz, a különbség köztük egyre csökken, hogy végül az indoeurópai alapnyelv nagyszerű konstrukciójában teljesen el is tűnjék. Így az a törekvés, amelynek eredeti célja az egyik nemzetet a többi nemzettől elválasztó specifikumok nyomozása, néhány évtized alatt az európai népek közös múltjának közös kutatásává finomult, és ha nem is szüntette, mert nem is szüntethette meg a népeket egymással szembeállító nacionalista eszmék hatékonyságát, mindenestre azok ellensúlyozásának irányában, az európai népek szolidaritás-érzésének fejlesztése irányában hatott.

„Európában egyedüli
heterogén sarjadék...”

Amikor 1833-ban Pecz Leopold a dogmatikus lelkek ellentmondást nem tűrő határozottságával azt állapította meg, hogy „a' szanszkrit nyelvnek a' magyarhoz éppen semmi köze nincs”, ezzel a tétellel a magyar nyelvtudományt kirekesztette a germán, szláv, román tudósokat közös tevékenységbe összefogó tudományos erőfeszítésekből. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a magyar közgondolkodás alakító tényezői közül az egész XIX. század folyamán hiányzott az indogermanisztikának a nemzeti különállás tudatát ellensúlyozó, azt legalább részben kiegyenlítő jótékony hatása.

A polgári nemzettévalás folyamatában minden európai nemzet megalkotta magának a maga sajátos nemzetképét, amely hivatott volt segíteni őt nemzeti önállóságának megteremtésében vagy megszilárdításában, a többi európai nemzethez való viszonyának rendezésében, sajátos történelmi hivatásának felismerésében. Mivel ebben a nemzetképben az eredet kérdése központi jelentőségű, nem nehéz belátni, hogy kialakításában milyen döntő szerepet játszott a nemzeti nyelv eredetét kutató nyelvtudomány.

Ismeretes például, hogy a román nemzetképben milyen jelentős helyet foglal el a latinság eszméje. Ez az eszme a humanizmus óta divatos nyelvhasználat terméke. A román nép latinságának bizonyítékaként a XIX. századi Vasile Alecsandri, a *Gînta latina* (A latin fajta) szerzője csakúgy a nyelvre hivatkozik, mint már a XVII. századi Miron Costin is, aki szerint „e nép származásának legfényesebb bizonyítéka nyelve, amely igaz latin nyelv, ha mindjárt megromlott is, akár az olasz”. Főlőseleg itt részletezni, hogy a latinság eszméje milyen szerepet játszott a román polgári fejlődés történelmi szakaszában; csak arra utalunk, hogy ez az eszme a figyelmet mindig arra irányította, ami a románt különösen a neolatin, de általában az európai népekkel összekapcsolja.

Ugyanebben a történelmi időszakban a magyar nyelvtudomány a másneműség, a külön eredet eszméjével járult hozzá a magyar nemzetkép kialakításához. A XVII. század magyar filológusai mondják ki először, hogy a magyarságnak semmi köze sincs az európai nyelvekhez. Így Szenczi Molnár Albert, aki szerint „cum Europaeis nullam cognationem habere hanc nostram certum est.” (1610), így Geleji Katona István, aki szerint „A Magyar nyelv egy az Orientalis lingvák között... és semmi egyéb nyelvekkel, az egy Sidon küvöl, rokonsága nintsen” (1645).

Lehetetlen nem venni észre az összefüggést a finnugor—indoeurópai nyelvrokonság Körösi Csoma-féle tételének csatavesztése közt és aközött, hogy a reformkorszak nagy szellemi vezére, Széchenyi István 1841-ben már csak a magyar különállásban, csak Európa népeivel szembefordulva tudta megfogalmazni modern történelembe lépő népének nemzeti programját: „A magyar népnek nincs kevesebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol érettségre nem virult sajátosságait.” A könyv címe, melyből az idézett mondat való, jellemzően: *Kelet Népe*. Ebben a könyvben mondja ki Széchenyi azt a borzasztó szót is, hogy „egyedül vagyunk”.

A Széchenyi megrajzolta nemzetkép nyelvtudományi pillére a finnugor—indoeurópai nyelvrokonság tagadása. Magától értetődik, hogy a finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének bebizonyosodása az egyedülvalóság, a másneműség, az Európától való teljes különbözés torz eszméit úgy foszlatná szét, mint gyenge harmatot a napfény. A magyar nyelvtudomány művelői azonban mindmáig, éberem örözték és örözik a magyar elkülönülés, a magyar másneműség eszmekörének nyelvtudományi pillérét.

Íme két példa.

Amikor a XIX. század végén a német Anderson megpróbálta a finnugrisztika és az indoeurópai nyelvhasználat összekapcsolását, és meghirdette a finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének gondolatát, a magyar nyelvtudomány képviselőiben Budenz József rögtön

vétót mondott, és ezzel a vétóval akarva-akaratlan újra megerősítette az Európára morgó magyar parlagi nacionalizmus hadállásait. A finnugor—indoeurópai nyelvrokonság eszméje ismét csatát vesztett, és ettől a csatavesztéstől elszakíthatatlan a most már hanyatló, tehát agresszív szakaszába lépő magyar nacionalizmus nemzetképének továbbtorzulása. A Széchenyi-féle „Kelet népe“ a XIX. század végére, a honfoglalás ezredik évfordulójának furcsa értelmezéseként átalakult a hunyorgó szemmel maga elé kémelő, Európára törő „Vlgai lovas“-sá.

Később, a XX. század elején, a finnugor—indoeurópai (pontosabban az uráli—indoeurópai) nyelvrokonságot hirdető svéd Wiklund ellenében Schmidt József védelmezi meg a közös eredet makacs tagadásának hadállásait. Ezzel párhuzamosan most még tovább torzul a magyar nacionalizmus eredendően torz nemzetképe. Maga Ady sem pusztán ironizál, amikor Beöthy hetykén támadó *volgai lovasát* átminősíti *vakon hajdani eltévedt lovassá*. Kétségtelen, hogy ebben a szimbólumban a Beöthy-féle betyárnacionalizmussal való perbeszálláson kívül már felrémlik a történelemtévesztés iszonyata is. Ha a magyar nem rokona az európai népeknek, ha a magyar nem európai eredetű, akkor hát mit keres Európában? Akármilyen értelmetlen ez a kérdés az internacionalizmus álláspontjáról, nem vitatható, hogy a polgári nacionalizmus befolyása alatt álló rétegeket szükségszerűen foglalkoztatta.

A XX. századi magyar neonacionalizmus „hősét Szabó Dezső találja meg Koppányban, aki nála az ősi művelődési formákhoz ragaszkodó magyar jelképe lesz. Ennek a századfordulói faji romantikának középponti tétele az, hogy az igazi magyar képtelen úgy gondolkozni, érezni és akarni, mint egy európai. Ennek a tételnek aztán rendkívül bonyolult következményei vannak. Mindenekelőtt egy globális nacionalizmus, mely bármelyik európai nemzet nacionalizmusánál követelődőbb igénnyel lép fel: a magyar nem úgy különbözik például a némettől, mint a szlovák az olasztól vagy az angol a románától, nem *egy* az európai nemzetek között; a magyar az európai nemzetek összességével, egész Európával áll szemben. Másrészt: egész ezeréves múltunk tévedés. Ahogyan 1925-ben írta egyik költőnk: »... *maradtak volna ott Ázsiában ama honkeresők / S ne törték volna ki idegen isten / Järmában ősi voltuk derekát*«.»¹⁷

Természetesen a magyar nacionalizmusnak nem a finnugrisztika a szülőanyja. Az is kétségtelen, hogy az indoeurópai nyelveket beszélő európai népektől való totális különбözés eszméje csak egyik komponense a magyar nacionalizmus eszme körének. De jellegzetes, fontos komponense, amolyan előretolt harci egység, melynek jelentőségét tudományos színezete adja meg. Mert igaz ugyan, hogy a nemzeti elszigetelődésre való törekvésnek nem eszmékben, hanem osztályviszonyokban van a gyökere, de a nemzeti elkülönülés programját a múltban is és a jelenben is eszmei érvekkel igyekezett és igyekszik alátámasztani a különböző nemzetiségű dolgozók egymástól való elszigetelődésében érdekelt társadalmi osztály, az egykor uralkodó, ma megdöntött burzsoázia. Magától értetődik, hogy ezek közt az érvek közt különösen értékesek a tudományosság mezében jelentkező, „tudományosan“ igazolt eszmék.

¹⁷ Szabédi László: *Ész és bűbáj*. Budapest, 1943. 93.

És a magyar közgondolkodásban a nyelvészek éppen ilyen tudományos igazolt eszmeként propagálják a nem indoeurópai eredet eszméjét.

Csak hogy a finnugor—indoeurópai nyelvrokonság tagadásának valójában semmi köze a tudományhoz. A finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének akár nyílt, akár lappangó tagadása éppenséggel tudománytalan álláspont. Nem azért tudománytalan álláspont, mintha Wiklundéknak minden kétséget kizáró módon sikerült volna bizonyítaniok az ellenkezőjét, hanem azért, mert maga nem bizonyítható. Egyáltalán nem bizonyítható. Ahogyan Meillet A. írja: „Lehetetlenség annak megállapítása, hogy két nyelv nem rokon. Könnyűszerrel kimutathatjuk, hogy a flamand a román nyelvek ismertető jegyeinek egyikével sem rendelkezik. Ámde a flamand germán s ekként egyúttal indoeurópai nyelv; indoeurópai, mint a latint folytató román nyelvek is. Rokonságuk nem a román nyelvek közeli, hanem az indoeurópai nyelvek távoli rokonsága. Így az a körülmény, hogy a finnugor és az indoeurópai nyelvek nagyon különböznek egymástól, éppen nem bizonyítja, hogy nem folytatásai mindkettőnek egy távolabbi múltban beszélt közös nyelvnek.”¹⁸

*

Az a körülmény, hogy a finnugrisztika tudományos alapvetésében a finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének nyílt vagy burkolt tagadása szegyeletkő szerepét tölti be, azt jelenti, hogy a finnugrisztika módszertani alapvetésében tudománytalan mozzanatok is helyet foglalnak. A közös eredet dogmatikus tagadása egyrészt fékezi a magyar nyelvhasználat és következőképpen általában a magyar nyelvtudomány fejlődését, másrészt mérgezi a magyar közgondolkodást. Szeretném, ha mindenki megértené, hogy amikor a finnugor és az indoeurópai nyelvek történeti kapcsolatainak feltárását tűztem magam elé célul, akkor a magyar tudományos élet egyik mind tudományos, mind politikai szempontból fontos és időszerű kérdésének megoldására vállalkoztam.

Hogy miért éppen én?

A válasz végtelenül egyszerű. Azért, mert a magyar finnugristák nem vállalkoztak és nem vállalkoznak rá.

Én viszont két évtizedes tünődés-tanakodás, alig lankadó lázas keresés után most három éve, 1955 nyarán végre megtaláltam a kérdésszövevényben eligazító Ariadné-fonalat, és kidolgoztam a finnugor—indoeurópai nyelvhasználat célravezető módszerét. E módszert és a segítségével elért tudományos eredményeket könyvben ismertetem.

Eredményeim lényege az, hogy a finnugor nyelvek nemcsak rokoni az indoeurópai nyelveknek, hanem maguk is az indoeurópai alapsnyelvet folytatják és az archaikus kentum-nyelvekhez, különösen az itáliaiakhoz (latinhoz, osztkhoz, umberhez) állanak legközelebb.

Ez az eredmény ellentmond jóformán mindannak, amit a finnugor és az indoeurópai nyelvek kapcsolatairól a nyelvészek eddig tanítottak. Százhuszonöt éve meggyökeresedett dogmák egész seregével kellett leszámolnom, hogy megtisztítsam, hogy a kutatás számára járhatóvá tegyem az utat, köztük oly dogmákkal, amelyeket már nem is csak a nyelvtudo-

¹⁸ Les langues du monde, sous la direction de A. Meillet et M. Cohen. Paris, 1924. 3.

mány, hanem szinte az egész magyar polgári művelődés az érinthetlenség jellegével ruházott fel.

És ezt a feladatot talán könnyebb kézzel oldhatta meg egy szentséget és dogmákat nem ismerő kommunista költő, mint a szakkörökben gyakran inkább megszokás, mint mély meggyőződés alapján elfogadott konvenciókhoz már csak kartársi tapintatból is jobban ragaszkodó nyelvész.

(1958)

KELEMEN BÉLA *A mai román nyelvtudomány főirányai*

A mai román nyelvtudomány előzményei aránylag messze nyúlnak vissza¹. Nem célunk a megtett úton átszaladni, megértéséhez azonban szükséges a közvetlen előzmények ismerete. A modern román nyelvtudomány szakaszának kezdete Bogdan Petriceicu Hasdeu nevéhez kapcsolódik. A Román Akadémia megbízásából szerkesztett *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a Romanilor*, melynek I—II. kötete 1887-ben, harmadik kötete pedig 1893-ban jelent meg Bukarestben, jelzi az elindulást.

Nem véletlen tehát, hogy roppant gazdag, a szellemi kultúra egész területét felölelő anyag szótárcikkekbe történt felvétele miatt Hasdeu torzóban maradt nagy művének (a *bărbaț* címszóig jutott el) szükségszerű továbbvitele folytán a román nyelvtudomány egyik legfejlettebb ága a lexikológia és a lexikográfia lett. A román nyelv akadémiai nagyszótára, a *Dicționarul limbii române*, melynek Sextil Pușcariu és munkatársai jó egyharmadát szerkesztették meg, hazai nyelvtudományunkban központi helyet foglal el. A Románia Szocialista Kéztársaság Akadémiája bukaresti, kolozsvári, iași-i munkaközössége a legnagyobb valószínűség szerint öt éven belül befejezi e szótár fennmaradt kétharmadának szerkesztését. Egyébként az elmúlt évek alatt az említett nyelvész-munkaközösségek Iorgu Iordan, Alexandru Graur és Ion Coteanu vezetésével ebből már megszerkesztették az M, N, O, R, Ș betű címszavait.

A korszerű lexikológia és lexikográfia, az elmélet és gyakorlat összekapcsolásának igényét mintegy kielégítve, a thesaurus — valamely nyelv teljes szókincsét felölelő szótár — mellett, mely elsősorban a szakemberek nélkülözhetetlen alapvető munkaeszköze, új típusú szótárak szerkesztésének az igényét is támasztja, olyan szótárokat, amelyek az irodalmi és beszélt köznyelv jelenkori szókincsét ölelik fel. Nos, a mai román nyelvtudomány felismerte ezek roppant jelentőségét a társadalom általános műveltségi színvonalának emelésében, a nyelvi kultúra ápolásában. Jól képzett szakembereink az ötvenes évek közepén alig néhány év alatt Dimitrie Macrea vezetésével megszerkesztették a mai román irodalmi nyelv szótárát, s ez *Dicționarul limbii române literare contem-*

¹ Kelemen Béla: A román filológiai és nyelvtudományi kutatások a Román Akadémia centenáriumának tükrében. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, X. 2. 211—27; uo. további könyvészeti utalások.